

ETT MIKROHISTORISKT MÄNNISKOÖDE UNDER INDUSTRIALISERINGSPROCESSEN I EDEFORS SOCKEN.

Av Gunnar Blomgren, Arjeplog

Det var vid sekelskiftet 1700-1800 som början till en förändring från enbart jordbruk till andra näringar kom igång i och med att baron Samuel Gustaf Hermelins järnbruksepok startade i bl.a. Edefors och Svartlå. Men det egentliga genombrottet skedde först när kolfångstskogarna till järnbruken började exploateras inom trävaruhanteringen.

I Bodträskfors drog Haradsbönderna år 1844 med Erik Hedström på Kläppgården, som den förste sökanden, igång en större såg. Sågen gick snart över i bolagsdisponenten Carl Otto Bergmans regi och Erik Hedströms andel på ¼ övertogs av handlaren O.D.Sundberg.

Under överste Bergmans tid vid Bodträskfors AB (1860-87) kom sågen att bli en av de största exportsågarna i Norrbotten.

I slutet av 1800-talet ökade jordbruksbefolkningen kraftigt, varför lönearbete på såganläggningarna i bl.a. Krokfors, Svartlå och framför allt Bodträskfors blev en möjlighet till överlevnad utanför jordbruket. Under denna tid emigrerade även många till Amerika i hopp om bättre villkor. När sedan sågverksepoken avmattades blev utflyttningen till gruvetableringarna i malmfälten den stora födkroken.

Denna berättelse utgår från hågkomster inom släkten om Svall-Lovisas liv i Bodträskfors. Hon var född 1844 som Lovisa Nilsson på gården Svallet (Swåle) i Harads. Hennes barnbarn kom ihåg henne som en kraftkvinna, oerhört arbetsam, gladlynt och ”rövastark” liten gumma.

Foto: Valfrid Enberg

Svallgården mitt i Haradsbyn.

Redan vid 18 års ålder år 1862 flyttade hon till Bodträskfors, under dess uppbyggnadsskede, där hon kom att arbeta än här och där i byn som lösapiga. Orsaken till denna utflyttning berodde på att hennes fader bonden Nils Hansson, liksom flertalet av bönderna i Harads, lånat en hel del och satt sina hemman i skuld. Det gick så illa för hennes fader Nils, att hemmanet till slut blev intecknat för 2349 Riksdaler. Bonden och handlaren Erik Hedström på Kläppgården tog över alla skuldförbindelser och intecknade Svallgården, som var en av de största gårdarna i byn.

Hedström var en hård affärsman, med nog så hårda nypor, vilket flertalet av Haradsbönderna med omnejd fick erfaras, liksom lapparna Teilus, Svensk och Silversparv i Rödingsträsk också fick kännas vid i många affärer med renar.

(I Henrik Isakssons bok om J.P.Forsberg berättas om när Hedström och Bergman skrämde upp Forsberg och lurade till sig Pjeskihemmanet.)

Hur turerna egentligen gick till med Svallhemmanet är idag svårt att förstå sig på. Men till slut lät Erik Hedström för sin inteckningsskuld på 2560 Riksdaler skriva ett hemmansköp mellan Nils Hansson och sin dräng sedan flera år tillbaka Nils Petter Hedberg att denne skulle överta hemmanet för Hedströms skuld. Nils blev alltså tvingad att sälja hela sitt hemman med alla de åbyggnader som under hemmanet hörde, ”jemte qvarn och qvarnställe” och alla andra förmåner som hörde till. Nils Hansson försökte klara upp sin skuld genom att sälja sin mark i Bodträskfors till Carl Otto Bergman för 2400 Riksdaler. Men om dessa pengar verkligen kom honom tillgodo är höljt i dunkel. Vid Erik Hedströms död 4 år efter hemmansaffären var endast 400 Riksdaler! uppförda som Nils Petter Hedbergs skuld i Hedströms fordringsbok.

Konsekvenserna av alla dessa turer blev att Nils Hansson och hans familj med 8 barn blev av med sitt gamla hemman, som varit i släkten sen 1600-talet. Familjen fick sen leva som fattighjon i Harads. Flera av barnen dog i barnaåldern, men de som växte upp kom stundvis att arbeta på sågen i Bodträskfors. Nils dotter Lovisa var den förste som såg en möjlighet att klara sig själv och gav sig över älven till det då uppblomstrande Bodträskfors. Det var många starka livsöden för dessa mer eller mindre utslagna människor, som nu fick en chans att komma upp sig genom hårt arbete och seghet.

Svall-Lovisa sa under hela sin livstid, att hon var den rätta ägaren till Svallet och att fadern Nils blivit lurad av hemmanet av en gammal trotjänare på gården för en liten skuld, som Hedström sen lyckades manipulera med.

Svall-Lovisa som var rätt företagsam öppnade snart ett stånd vid vägen nedanför herrgården, där hon sålde diverse lappmarksprodukter. Bl.a. sålde hon en hel del läder, som den nyinflyttade garvaren Lars Petter Pettersson från Boden tillverkade i Harads. (Blev sedermera Hamréns garveri genom hans måg garvaren Oskar Fredrik Johansson Hamrén).

Som tur var hade Svall-Lovisa ett lätt sinnelag, hon fick nämligen kämpa under många år och föra en hård kamp mot kommunen, handlarna och herrgården, vilka på alla möjliga sätt ville ha bort hennes stånd. (Bodträskfors trävarubolag bedrev denna tid en stor diversehandel med Hugo Sandberg som föreståndare. Han övertog sedan affären och hans son Birger sålde den i sin tur till Bertil Jonsson. Dessutom hade Hedberg-Lundgrens-dynastin på Svallet i Harads en filial i Bodträskfors. Aron Lundgrens filial förestods av ”Bäak”-flickorna Johanna, Matilda och Greta. ”Bäakgården” (Backgården) är den äldsta i Bodträskfors. Den fanns redan 1643 på Olof Tresks karta.

Hur Svall-Lovisa klarade sitt uppehälle med alla sina barn är en gåta, för det fanns inte alltid mat för dagen hemma hos henne. Till julen den 22 dec. 1867 födde Svall-Lovisa i sin ensamhet en oäkta son, som dog redan efter 6 dagar. Hon lyckades få tag på arbetaren Lars Hansson Lif på Bodträskfors sågen att nöddöpa sonen utan dopvittnen till Anders Axel. (Anders Lif hade kommit upp till Harads år 1862 från Torsåker i Gävleborgs län, där han varit straffad för stöld 1848. Han gifte sig redan 1863 med Ulrika från ”Härs”-gården i Harads och arbetade sen på sågen till sin död 1892.)

Svall-Lovisa kom att få ytterligare tre oäkta barn, nämligen Hilma Kristina f.1871 och Erika Amalia f.1880 samt Johanna Emelia f.1885, vilka alla nådde vuxen ålder. Inte konstigt att prästen antecknade i kyrkoboken under seder att Lovisa brutit mot sjätte budet.

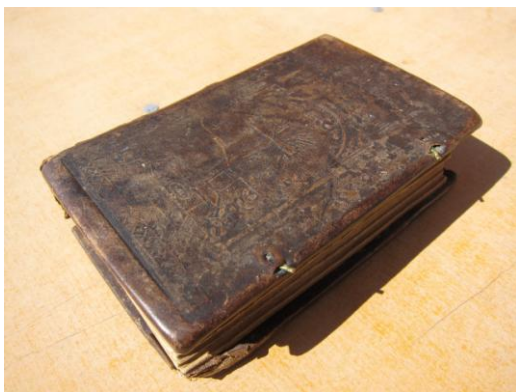
Svall-Lovisa var mycket noga med att gå till kyrkan och ta nattvarden. Hon klädde upp sig i god tid och packade sedan en liten vacke (skrin) med psalmbok, oblatask och kyrksjalen. Rodde därefter över älven och gick upp för Normansbacken, där hon stannade och tog på sig kyrksjalen för att inte nöta på den innan hon kom fram till kyrkan.

Svall-Lovisas rotask till förvaring av oblaterna.

Lovisa som aldrig fick lära sig läsa, ståtade i alla fall med en egen psalmbok i kyrkan. Hon under-tecknade alla handlingar med sitt bomärke.

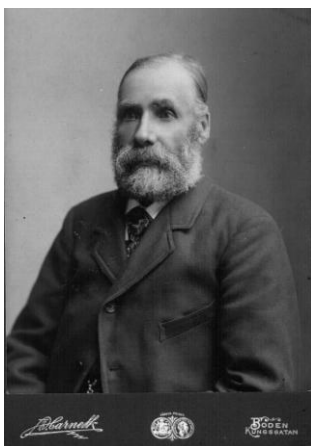

Svall-Lovisas välnötta psalmbok, där dottern Amalia Bergbom, gift Lindvall, skrivit in sitt och moderns namn.

När Svall-Lovisas äldre syster Stina Cajsa, som var gift med Olof Johan Bergbom, dog år 1877 flyttade Lovisa in till Olle som hans hushållerska i Östra kasern i Bodträskfors. Hon stod sen för hans hushåll tills Bergbom dog 1892 i lunginflammation. Lovisa klarade upp hushållsarbetet hos Olle Bergbom, trots hans hetsiga humör. Han var en mycket hetlevrad man, som det inte var så lätt att ha att göra med. Men Lovisas gladlynthet och stora arbetsförmåga löste allt. Lovisa bodde sen kvar i Östra kasern med sina utomäktenskapliga barn, som då tog sig namnet Bergbom trots att Olle och Lovisa aldrig var gifta.

Olof Johan Bergbom var av gammal bondsläkt från gården "Niitz" i Svartbyn. Denna släkt går tillbaka på birkarlssläkten Kråka från Sunderbyn. Han arbetade ibland som småskollärare i Svartbyn, innan han flyttade upp till Bodträskforsågen som sågställare. Olle Bergbom hade inga egna barn, varför han och hustrun Stina Cajsa tog en fosterdotter Anna Erika. Hon var en dotter till ytterligare en syster till Lovisa, nämligen Maja Lisa Nilsson, vilken varit gift med en Carl Petter Carlsson i Harads, som dock dog redan ett par månader efter giftemålet. Maja Lisa gifte då om sig med byasmeden Anders Sandström i Harads. Han hade då flera barn från ett tidigare äktenskap, varför Maja Lisas dotter Anna Erika överlämnades till Olle Bergbom.

Verkligen invecklade släktförhållanden ibland, men man försökte alltid lösa allt inom släkten. För att tjorva till det hela, så hade Olle Bergbom en bror Isak Bergbom, som också flyttade upp till Harads. Denne Isak var också småskollärare både i Harads och Bodträskfors, samt däremellan tummare. På Svallgården och ute i byarna, samt ibland i Kläppbagarstugan hade han i tvåveckorsperioder undervisning i bl.a. räkning och slöjd.

Isak Bergbom (1845-1906).

Denne Isak Bergbom kom att gifta sig med Olle Bergboms fosterdotter Anna Erika. Deras barn flyttade sen upp till malmfälten samt till Amerika.

Efter Olle Bergboms död 1892 bodde Lovisa kvar i Östra kasern, längst bort mot Bergströms. Där fick hon betala en hyra på 2 kronor per månad till bolaget. Från och med detta år blev socknen dock tvungen lämna ett fattigvårdsbidrag till Lovisa, så hon kunde klara av försörjningen till sina barn. Alltså beslöt fattigvårdsstyrelsen 1892 att ”ogifta Lovisa Nilsson i Bodträskfors skulle få ett fattigvårdsbidrag i mån av behov under året för sina barn med 100 kg mjöl, som skulle tagas utav det mjöl som kan finnas i behåll utav det mjöl som H.P. Broström i Långtjärn fått, vilken numera avlidit”. Lovisa erhöll sedan i genomsnitt 100 kg mjöl per år och 10 kronor i kontanter per år. Men det var inte alla år hon erhöll fattigvårdsbidrag. Ibland ansåg man att hon blivit relativt arbetsför, varför stödet drogs in. Några år utgick också ett bidrag till skolgången med 15 öre/dag eller 5 kronor året.

Till slut blev Lovisa så sjuklig under sina sista år, att man ordnade inackordering åt henne hos sina släktingar. Hos Lovisas måg Fredrik Lindvall var hon ett år 1921 för vård med 30 kronor per månad, men Lindvall ansåg att han inte skulle klara det för 30 utan ville ha 10 till per månad. Då beslöt man att fattigvårdsstyrelsens ordförande och fru Ahnqvist skulle få i uppdrag att söka erhålla billigare inackordering, som man då ansåg borde gå, då Lovisa numera tillfrisknat och även var lite arbetsför. Året efteråt 1922 överflyttades Lovisa till Maria Forsberg, som var hennes mågs syster, till vilken man anslog behövliga medel till ved och underhåll. Till slut avled Svall-Lovisa, 78 år gammal år 1922 av hjärnblödning.

Lovisas barn växte alltså upp under knappa förhållanden, men likväl gick det relativt bra för dem. Äldsta dottern Hilma Kristina blev 49 år gammal och dog av hjärtlidande. Hon var gift med smeden Nils Fredrik Harlin i Harads. Lovisas dotter Erika Amalia blev 54 år gammal och gift med arbetaren Fredrik Lindvall i Harads.

T.v.
Sömmerskan Emelia Bergbom
1885-1908

T.h.
Smedhustrun Hilma Harlin
1871-1920

Och Lovisas yngsta dotter Johanna Emelia, dog blott 23 år gammal som ogift. Hon tog ett av de enda kvinnoyrken som fanns på den tiden, nämligen sömmerska. Enligt berättelser så sydde hon ihjäl sig både dag som natt och dog alldeles utarbetad av lungsot i Sandträsk.

Det var ett hårt liv arbetarna på sågen i Bodträskfors levde. När det blev ont om arbete blev också lönen mindre. Många gick på svältlön, varför en del blev alldeles utarbetade av svält och vanmakt, vilket gjorde att flera drabbades av sinnesrubbing, när de ej mäktade med sin situation. Man märker en tydlig skillnad mellan de mer välmående bönderna i Haradsbyn och "Söramarkarna" på andra sidan älven, som bestod av bolagsarbetare och nybyggare uppåt skogen.

Svall-Lovisas bror Johannes Nilsson började också som sågkarl i Bodträskfors. Han gifte sig med en piga på herrgården Johanna Erika Sandberg från Övre Tväråsel i Älvsbyn. De fick raskt fyra barn. Men i sin krafts dagar drabbades Johannes av sinnesrubbing, varvid familjen åter föll i stor fattigdom

I kyrkoboken och fattigvårdsböckerna antecknades sinnessjuka, som ägt sitt förstånds fulla bruk. Johannes betecknades då som fattig, opålitlig och att vårdas inom enskilt hus. Man försökte på socknens bekostnad vårda Johannes på Hernösands hospital en tid 1892. Men 1895 togs han hem på överläkaren vid Piteå hospitals tillrådan. Men år 1898 beslöt man att skyndsamt forsla honom till Luleå lasarett, där man konstaterade att hans sjukdom befarades att förvärras, så det blev Piteå Hospital igen för utredning av doktor Svartengren. Under denna tid blev socknen tvungen att lämna fattigvårdsbidrag till hans hustru och barn med ca. 300 kg mjöl per år. Att klara sig på 300 kg mjöl om året var inte det lättaste för två vuxna och fyra barn. De berättade, att mjölet kom i stora ryssmattor (säckar), som de sen försökte koka ut det sista mjölet ur. Träbaktråget skurade de flera gånger med varmvatten för att få ut de sista mjölresterna, men efter en vecka fanns ingen mjölsmak kvar, så då blev det bara att äta varmvatten. Att de över huvud taget överlevde är en gåta, men det blev Johannes syster Svall-Lovisa som fick ta hand om honom och hans familj . Lovisa fick sköta brodern under de perioder han var hemma i Bodträskfors. Hon förvarade honom uppe på kallvinden i Östra kasern. Där låg han och ropade både dag och natt i flera år tills han dog av lunginflammation 1908, inte att förundra sig över, för det var ju bara murstocken som gav lite värme på kallvinden.

För Johannes alla barn som fått växa upp under sämsta tänkbara förhållanden, med svält och en fader som var oförmögen att fostra sin familj, blev ruschen i början av 1900-talet uppe i malmfälten deras räddning. Malmfälten blev verkligheten räddningen för många edeforsbor.

Johannes äldsta son Johan Edvard om vilken man i byn allmänt sa att han hade ett gott huvud, blev efter en tid som gruvarbetare en stor kommunalpamp i Kiruna.

Johannes Nilssons söner. Edvard Nilsson t.v och Axel Nilsson t.h.

Johannes andra son Axel Reinhold kom att bli gruvarbetare under hela sin tid i Kiruna. Efter några år i Kiruna gifte han sig med sin ungdomskärlek Lydia Vilhelmina Bergdahl från Bosundet på Haradsön. Att det gick bra för denna familj visar ett kort som de sände ner till släkten i Harads, för att stolt visa sitt tidstypiska hem i Kiruna, som var något helt annat än fattigtiden i Bodträskfors.

Axel Nilssons hem i Kiruna. Denna bild påminner ju om dagens hemmahosreportage.

Johannes tredje son Karl Artur råkade ut för en olycka under arbete i gruvan och blev krympling. Johannes dotter Hilda Paulina flyttade också med sin moder till Kiruna. I Harads omtalades Hilda som mycket livlig och gift med brandchefen i Kiruna.

Hilda Nilsson, gift med Karl Edvin Bodén, Kiruna. Måntro det är Edeforsdräkten hon bär?

Man måste lyfta på mössan när man fått höra hur dessa arbetare fått kämpa varje dag för att ta sig igenom alla vedermödor och likväl aldrig bli knäckta och ge upp, för det gällde var att härda ut. En av ättingarna till Svall-Lovisa sammanfattade hela sin tid med slit och motgångar, med glimten i ögat som ”jämmendjävligt”. Alltid en lisa att få höra för oss idag i den grå vardagen. Detta vart en lång släkthistoria, men ganska tidstypisk för hur de obesuttna arbetarna i alla fall kunde ta sig fram trots dåliga förutsättningar.

Men för alla gick det inte alltid så bra. Tänker på gruvarbetarna i Kiruna, som emigrerade till Sydamerika och de som reste till Ryssland för att bygga upp en välfärdsstat. I Sydamerika fick de slita som djur i djungeln för att kunna odla upp lite mark och i Ryssland blev många anklagade som spioner och avrättades med nackskott, men detta är en annan historia.